

УДК 81'1

КУЛЬТУРНО-ЦІННІСНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КОНЦЕПТІВ ТОЛЕРАНТНІСТЬ, РІЗНОМАНІТТЯ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Гайдук Н. А.

Маріупольський державний університет

Статтю присвячено систематизації поглядів українських і зарубіжних лінгвістів на природу культурних цінностей, класифікаціям цінностей, взаємозв'язку системи цінностей та культури. Виявлено структуру фрагментів української мовної картини світу та її національних особливостей, основні моделі інтерпретації заявлених концептів.

Ключові слова: концепт, концептуальна картина світу, мовна картина світу, функціонально-семантичне поле, цінність.

Гайдук Н. А. Культурно-ценностная интерпретация концептов ТОЛЕРАНТНОСТЬ, РАЗНООБРАЗИЕ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ в украинской языковой картине мира. В статье проанализированы взгляды украинских и зарубежных лингвистов на природу культурных ценностей, классификации ценностей, взаимосвязи системы ценностей и культуры. Выявлена структура фрагментов украинской языковой картины мира и ее национальных особенностей, основные модели интерпретации данных концептов.

Ключевые слова: концепт, концептуальная картина мира, языковая картина мира, функционально-семантическое поле, ценность.

Haiduk N. A. Cultural-axiological interpretation of concepts TOLERANCE, DIVERSITY, MULTICULTURALISM in the Ukrainian language picture of the world. The article analyzes the views of Ukrainian and foreign linguists on the nature of cultural values, the classification values, the relationship of values and culture. Revealed the structure of fragments of the Ukrainian language picture of the world and its national characteristics, the basic concepts of data model interpretation.

Key words: concept, conceptual picture of the world, language picture of the world, functional-semantic field, value.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Оцінна модальність є невід'ємним компонентом значення її елементів. У цьому проявляється взаємозв'язок мови й мислення, оскільки оцінювання, приписування цінності об'єктів і явищ дійсності є однією з основних функцій людської свідомості та може здійснюватись лише за допомогою мови. Процес оцінювання – це співвідношення предмета чи явища з ідеалізованою моделлю світу, до якої включаються не всі компоненти й параметри дійсності, а лише ті, які мають цінність, на думку носіїв цієї культури. Тому якщо дескриптивні значення фіксують ставлення висловлювання до реальності, то оцінні значення характеризують відношення між дійсним світом і його ідеалізованою моделлю, а також наявність чи відсутність відповідності між цими світами, відображеними один в одному. Проблемами оцінної модальності вчені займалися із давніх часів, однак досі не існує загальноприйнятої класифікації цінностей, визначення природи цінностей, чим і зумовлюється **актуальність** пропонованої роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мова вживає безліч функцій, до яких належить також

оцінна, або регулятивна, функція. В оцінці проявляються загальні закони людського мислення й пізнання світу, тому вона є універсальною лінгвістичною категорією. В усіх мовах є такі одиниці, у структурі значення яких представлений тією чи іншою мірою оцінний компонент. В. В. Виноградов у зв'язку із цим зазначав: «Предметне значення слова певною мірою формується оцінкою, і оцінці належить творча роль у змінах значень» [2, 21].

О. М. Вольф дає таке визначення оцінки: «Оцінка передбачає ціннісний аспект значення мовних висловлень, який може інтерпретуватись як «А (суб'єкт оцінки) вважає, що Б (об'єкт оцінки) добрий/поганий»» [3, 5–6]. В. М. Телія розглядає оцінність у мові як один із типів модальності, як «зв'язок, що встановлюється між ціннісною орієнтацією мовця/слухача та позначається реалією, що оцінюється позитивно чи негативно на якій-небудь підставі відповідно до «стандарту» буття речей або стану справ у певній картині світу, що лежить в основі норм оцінки» [4, 23]. Обидва автори вказують на зв'язок мовної оцінки із системою цінностей суб'єкта, який оцінює. Ця система входить у структуру оцінки як «точка відліку» оцінки поряд із суб'єктом оцінки, її об'єктом і самим оцінним компонентом [3].

У мові існують два основні типи оцінних значень: загальнооцінні (добрий/поганий) та конкретно-оцінні, що вказують на певний погляд і певний аспект оцінки. Фінський філософ Г. фон Врігт

запропонував класифікацію конкретних мовних оцінок, згідно з якою всі оцінки можна розділити на такі типи:

- 1) інструментальні (оцінюють предмет із боку виконання ним своїх функцій);
- 2) технічні, або оцінки майстерності (оцінюють людину з погляду виконання нею своїх функцій);
- 3) оцінки сприяння;
- 4) утилітарні оцінки;
- 5) медичні (оцінюють предмет із боку добра для людини);
- 6) гедоністичні [1, 189].

На наше переконання, ця класифікація може бути зведена до декількох більш загальних типів. Так, наприклад, не зрозуміло, чим фактично відрізняються утилітарні та медичні оцінки, гедоністичні й оцінки сприяння.

Натомість Н. Д. Арутюнова поділяє конкретно-оцінні значення на такі типи:

- 1) сенсорно-смакові, або гедоністичні;
- 2) психологічні, серед яких виділяються інтелектуальні й емоційні;
- 3) естетичні;
- 4) етичні;
- 5) утилітарні;
- 6) нормативні;
- 7) телеологічні [1, 198].

Ця класифікація також видається нам недостатньо чіткою, оскільки так звані психологічні оцінки мають або гедоністичні (цікавий – нудний), або утилітарні (розумний – дурний) підстави. До утилітарних підстав зводяться, зрештою, і нормативні, і телеологічні оцінки.

Оскільки ракурс, який визначає оцінку модальність, пов'язаний насамперед із системою цінностей, вважаємо найбільш доцільним узяти як критерій класифікації мовних оцінок типи цінностей та виділити, відповідно, гедоністичні, утилітарні, етичні й естетичні оцінки. Необхідно відзначити, що тип оцінки може бути прагматичним або okazionalним. Нами розглядаються лише узувальні оцінні значення, тобто закріплені у свідомості мовного колективу.

Мета статті – визначити структуру фрагментів української мовної картини світу на основі аналізу вербальної маніфестації універсальних концептів та виявити основні моделі інтерпретації цих концептів, зумовлених чотирма типами ціннісних відношень і суб'єктною чи об'єктною спрямованістю оцінки.

Завдання розвідки вбачаємо в дослідженні поглядів українських і зарубіжних лінгвістів на природу й класифікацію цінностей, в аналізі варіантів культурно-ціннісної інтерпретації концептів ТОЛЕРАНТНІСТЬ, РІЗНОМАНІТТЯ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ в українській мовній картині світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із головних понять, що визначають специфіку людського культурного існування, є ТОЛЕРАНТНІСТЬ. В українській мовній картині світу толерантність – це здатність сприймати без агресії думки, які відрізняються від власних, а також особливості поведінки й способу життя інших; це терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, ідей, вірувань. Толерантність є

умовою стабільності та єдності суспільства, особливо такого, що не є гомогенним ні в релігійному, ні в етнічному, ні в інших соціальних вимірах.

До семантичного поля ТОЛЕРАНТНІСТЬ відносимо мовні одиниці як із позитивною, так і з негативною оцінкою конотацією. ТОЛЕРАНТНІСТЬ оцінюється позитивно як **моральний ідеал**. Це виражено в таких висловлюваннях:

Ісламська спільнота України є зразком толерантності та міжрелігійного діалогу у поліконфесійному середовищі держави, – йдеться у його привітанні, розміщеному на офіційному сайті;

Читачі сайту «24» вважають, що українці толерантні до людей усіх рас, їхні права ніхто не утискає тощо.

Як **предмет гордості** в межах морального ідеалу ТОЛЕРАНТНІСТЬ фіксується, наприклад, у такому висловлюванні: *«Україна надзвичайно толерантна країна та демократична країна», – підсумував він тощо.*

Як **соціальний ідеал** ТОЛЕРАНТНІСТЬ розглядається в таких реченнях:

В Україні розпочалася реалізація проекту «Толерантність на уроках історії України», започаткованого благодійним фондом «Перше вересня»;

У самому центрі столиці влаштували флеш-моб «Посмішка об'єднує Україну!» Організатори кажуть, хотіли здружити країну на толерантності й позитиві тощо.

В українській мовній картині світу люди, які обіймають серйозні посади, займають високе **соціальне становище**, є толерантними та пропагують ідеї толерантності:

Голова Верховної Ради України Володимир Гройсман засудив бійки у Раді і закликав нардепів бути толерантними;

Папа римський закликав бути толерантнішими. Про це понтифік заявив в інтерв'ю єзуїтському журналу «La Civiltà Cattolica»;

Видатний британський співак і композитор Елтон Джон приїхав у Київ, щоб взяти участь у форумі YES, що проходить у Києві в «Мистецькому арсеналі». На форумі він прочитав лекцію про толерантність «Ми всі діти Бога» тощо.

У значеннях наведених українських мовних одиниць репрезентовано моральний бік, тобто ТОЛЕРАНТНІСТЬ як моральний і соціальний ідеал, предмет гордості, вияв високого соціального становища.

З утилітарного погляду ТОЛЕРАНТНІСТЬ оцінюється позитивно, оскільки є **умовою нормальної життєдіяльності**:

За словами Володимира Литвина, українське суспільство функціонує толерантно, поки політики не починають втручатись в нього з вирішенням мовних проблем;

Аби не повторилися трагічні сторінки минулого, вже малечку скаутити вчаться толерантності, чесності та любові до ближнього;

Майже половина громадян України впевнені в своїй толерантності (44%), а напруженими і конфліктними міжнаціональними відносинами в Україні вважають лише 14% українців. У той же час 28% вважають можливими серйозні конфлікти на міжнаціональному ґрунті тощо.

Також ТОЛЕРАНТНІСТЬ є **необхідною умовою здатності узгоджувати свої дії з вимогами моральних норм**:

«Дорогі товариші, які тут говорять про європейський вибір країни, бачили, як діє поліція в Англії, Іспанії, Німеччині. Там діють більш жорстко. Ми проявили гуманізм і діяли дуже толерантно до мас людей, що рухаються», – міністр внутрішніх справ України Анатолій Мозильов;

Міністр внутрішніх справ України Анатолій Мозильов заявляє, що в День Незалежності міліція в Києві «проявила гуманізм» і діяла «дуже толерантно» тощо.

У межах гедоністичних цінностей ТОЛЕРАНТНІСТЬ сприймається як така, що **має бути винагороджена**:

Благодійний фонд Олександра Фельдмана започаткував Міжнародну премію за розвиток толерантності:

Якщо нею зацікавляться, її підтримають ми введемо ще низку премій – толерантність в релігії, толерантність в міжнаціональних стосунках, толерантність в політиці, толерантність в сім'ї тощо.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ може оцінюватись негативно в тому разі, якщо отримані результати не відповідають витраченим зусиллям, наприклад:

Причина теракту під Радою – толерантність до націоналістів;

Організація Об'єднаних Націй має бути менш толерантною, коли йдеться про тривалі конфлікти, включаючи Придністровський регіон, Грузію і Нагірний Карабах тощо.

Тому концепт ТОЛЕРАНТНІСТЬ в українській мовній картині світу – це здатність сприймати без агресії думки, які відрізняються від власних, а також особливості поведінки й способу життя інших. В етичній підсистемі в основному це моральний і соціальний ідеал, предмет гордості; в утилітарному й гедоністичному аспектах – цінність, що закріплена в позитивній оцінній конотації мовних одиниць. Також в утилітарній підсистемі ТОЛЕРАНТНІСТЬ може оцінюватись негативно, оскільки не завжди отримані результати відповідають витраченим зусиллям. У потрактуванні концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ в українській мові в етичній підсистемі основною є об'єктна спрямованість, а в утилітарній і гедоністичній підсистемах – об'єктна та суб'єктна спрямованість: толерантність корисна як для її носія, так і для інших.

Термін «різноманіття» позначає властивість за значенням «різноманітний». До семантичного поля РІЗНОМАНІТТЯ належать мовні одиниці з позитивною оцінною конотацією. Головною в інтерпретації поняття «різноманіття» є позитивна утилітарна спрямованість. РІЗНОМАНІТТЯ як **умову нормальної життєдіяльності** знаходимо в таких прикладах:

Поки в Україні триває війна, а економіка держави перебуває у важкому стані, українці не складають руки, не емігрують, а намагаються шукати різноманітні варіанти, як здивувати світ інноваційними розробками і вирватись на технологічну передову;

Президент України висловив переконання у тому, що «зміцнення позицій української мови та плекання мовного різноманіття в Україні сприятиме піднесенню держави»;

Небагато міст в Україні можуть похвалитися різноманіттям історичних місць, розвиненою інфраструктурою, красивими краєвидами та чистими пляжами тощо.

РІЗНОМАНІТТЯ оцінюється позитивно з гедоністичного боку, тому що воно **принносить задоволення**. Цим фактором зумовлена наявність позитивної оціночної конотації в таких висловлюваннях:

Щорічно програма фестивалю вражає своєю різноманітністю: окрім публічних читань відомих сучасних поетів, неординарних кінопоказів та вечорів музики, гості мають нагоду відвідати майстер-класи, семінари, художні виставки та взяти участь у дискусійних зустрічах;

Для «Мед Хедс» минулий рік був дуже насиченим, сповненим різноманітних подій, вражень та нового досвіду тощо.

Як естетичну цінність різноманіття виявлено в конструкціях зі значенням «**прекрасне**»: *Легенди Львова: Різноманіття львівських фонтанів* тощо.

Тобто концепт РІЗНОМАНІТТЯ в українській мовній картині світу позначає властивість за значенням «різноманітний», «багатий», «універсальний», «множинний» тощо. Провідний утилітарний погляд зумовив потрактування концепту РІЗНОМАНІТТЯ в українській мові як цінності, що закріплена в позитивній оцінній конотації мовних одиниць.

В естетичній підсистемі основна роль належить об'єктній оцінній спрямованості. В утилітарній і гедоністичній підсистемах наявна переважно суб'єктна спрямованість.

Поняття «мультикультуралізм» в українській культурі тлумачиться як явище суспільного життя, що полягає в співіснуванні в межах одного суспільства багатьох культур. Також мультикультуралізмом називають філософський світогляд і філософську теорію, які стверджують, що наявність у суспільстві багатьох культур – це природний стан суспільного життя, тому до нього варто ставитись відповідно. З позиції мультикультуралізму крайністю й відхиленням від норми є намагання утвердити в суспільному житті єдину «загальноприйнятну» культуру, що часто відбувається в суспільствах тоталітарного типу. В етичній підсистемі МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ оцінюється як позитивно, так і негативно. Як **моральний і соціальний ідеал** це поняття виступає в такому реченні: *Денисенко Лариси «Сарабанда банди Сари» – по мультикультурності і міжнаціональній толерантності фільм міг би бути трендом для України* тощо.

Український мовний матеріал також свідчить про негативну оцінку мультикультуралізму як такого, що **суперечить сутності людини**:

Державний символ, на думку мусульманської спільноти, «не відповідає політиці мультикультуралізму», бо на ньому є християнський символ – білий хрест на червоному тлі;

Своїми діями, внаслідок яких загинули 77 людей, Брейвік намагався запобігти мультикультуралізму та ісламізації Європи;

В документі, що налічує більше 1500 сторінок, Брейвік детально описує поетапний план звільнення всієї Європи від засилля мусульман та боротьбу з політикою мультикультуралізму тощо.

Концепт МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ представлений менш широко в українській мові. В українській культурно-ціннісній системі МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ частіше має негативну оцінку конотацію, оскільки суперечить сутності людини, однак зустрічаються випадки потрактування МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ як моральної цінності. З етичного погляду МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ отримує об'єктну спрямованість оцінки.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Таким чином, концепт ТОЛЕРАНТНІСТЬ в українській мовній картині світу передбачає наявність варіантів інтерпретації, що визначають його місце в системі цінностей – поведінку або спосіб життя, спрямований на сприймання без агресії думок, які відрізняються від власних. В етичній підсистемі в позитивній оцінній конотації це моральний і соціальний ідеал, предмет гордості та вияв високого соціального становища. В утилітарній підсистемі в позитивній оцінній конотації толерантність – це умова нормальної життєдіяльності та здатність узгоджувати свої дії з вимогами моральних норм. В утилітарній підсистемі толерантність може оцінюватись також негативно, оскільки не завжди отримані результати відповідають витраченим зусиллям. У гедоністичній підсистемі толерантність – це позитивна цінність, яка має бути винагороджена. У потрактуванні концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ в українській мовній картині світу в етичній підсистемі головну роль відіграє об'єктна спрямованість, оскільки відповідність

моральним стандартам визначається зовнішнім спостерігачем, а з утилітарної й гедоністичної позиції визначаємо цей концепт як такий, що має об'єктну спрямованість і суб'єктну спрямованість оцінки: толерантність корисна/марна як для її носія, так і для інших.

Концепт РІЗНОМАНІТТЯ в українській мовній картині світу позначає властивість за значенням «різноманітний», «багатий», «універсальний», «множинний» тощо. В естетичній підсистемі в позитивній оцінній конотації різноманіття – це ціннісне судження, в основі якого лежить поняття «прекрасне». В утилітарній підсистемі в позитивній оцінній конотації це умова нормальної життєдіяльності, здатність узгоджувати свої дії з вимогами моральних норм. У гедоністичній підсистемі в позитивній оцінній конотації це явище, яке приносить задоволення. В утилітарній і гедоністичній підсистемах головною є суб'єктна спрямованість, оскільки в основі ціннісних суджень такого типу лежить критерій відповідності предмета чи явища практичним цілям, потребам людини. В естетичній та етичній підсистемах основна роль належить об'єктній спрямованості.

Концепт МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ в українській мовній картині світу тлумачиться як явище, коли в межах одного суспільства співіснують багато культур. В етичній підсистемі в позитивній оцінній конотації це моральний і соціальний ідеал, а в негативній конотації – явище, що суперечить сутності людини.

Перспективу досліджень вбачаємо у вивченні аспектів реалізації концептів ТОЛЕРАНТНІСТЬ, РІЗНОМАНІТТЯ та МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ в україномовному дискурсі з метою виявлення їхніх інтеграційних і диференційних ознак як структурних компонентів внутрішньої системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Виноградов В. В. Русский язык: грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – 2-е изд. – М. : Высшая школа, 1972. – 614 с.
3. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М. : Наука, 1985. – 228 с.
4. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 141 с.
5. Mazurkiewicz-Brzozowska M. Dwa spojrzenia na pracę. Perspektywa interpretacyjna a znaczenie słowa / M. Mazurkiewicz-Brzozowska // Językowy obraz świata / pod red. J. Bartminkiego. – Lublin : UMCS, 1999. – S. 121–137.
6. Osgood Ch. E. Cross-cultural Universals of Affective Meaning / Ch. E. Osgood, W. H. May, M. S. Miron. – Urbana : University of Illinois Press, 1975. – 486 p.
7. Palmer G. B. Toward a theory of cultural linguistics / G. B. Palmer. – Austin : University of Texas Press, 1999. – 348 p.